

Edellieden en verschuivende grenzen

Enkele overwegingen over de Franche-Comté tussen 1477 en 1500¹

Hans Cools (Koninklijk Nederlands Instituut te Rome)

Een halve eeuw geleden, in september 1956, overleed Lucien Febvre. Zijn omvangrijke en veelzijdige werk wordt nog steeds gelezen. Alleen al de titels van boeken als *La terre et l'évolution humaine*² of *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La Religion de Rabelais*³ roepen Febvre's intellectuele nieuwsgierigheid en zijn grote eruditie op.⁴ Febvre schreef niet alleen veel, hij vormde ook een hele schare Franse historici, waaronder Fernand Braudel. Naar diens zeggen was het Febvre geweest die hem in een moment van vertwijfeling er toe had overreed een loopbaan als historicus te ambiëren. Het verbaast dan ook nauwelijks dat Braudel Lucien Febvre heeft omschreven als de 'voornaamste Franstalige historicus van zijn generatie'.⁵

Het klassieke beeld over het Vrijgraafschap

Vierenveertig jaar eerder had de toen nog jonge Febvre de basis gelegd voor zijn loopbaan met zijn programmatische proefschrift *Philippe II et la Franche-Comté. Etude d'histoire politique, religieuse et sociale*. Sterk beïnvloed door de ideeën van de geograaf Paul Vidal de la Blache (1845-1918)⁶ beschreef hij daarin hoe het relatieve isolement van het Vrijgraafschap Bourgondië, ingeklemd als het was tussen het Franse koninkrijk en de Zwitserse kantons, de geschiedenis van deze landstreek een heel eigen loop had gegeven. Vrijwel gelijktijdig verscheen de handelseditie van dit proefschrift, dat als model zou gaan fungeren voor een van de meest geliefde genres in de Franse historiografie: dat van de regiostudie of de *thèse d'histoire régionale*.⁷ Febvre's proza heeft niets aan kracht ingeboet. Natuurlijk zijn de meeste historici niet langer geneigd geschiedenis van een gemeenschap te duiden als die van een verbeterd strijd tussen twee rivaliserende klassen, de adel en de burgerij, zoals Febvre eertijds deed. Maar de passie waarmee hij dit verhaal, zijn verhaal, bracht, verleidt de lezer nog steeds op elke pagina.

¹ Dit artikel is een bewerking van een eerdere en anderstalige versie die verscheen als 'Quelques considérations sur l'attitude des nobles comtois entre 1477 et 1500', in: *Publications du Centre européen d'études bourguignonnes*, jg. 42, 2002, p. 167-182.

² De eerste uitgave van dit boek dateert uit 1922.

³ Voor het eerst verschenen in 1942.

⁴ In het voorjaar van 2004 waren alleen al in het Frans nog steeds dertien boektitels van Lucien Febvre leverbaar. Naast diens autobiografische geschrift *Combats pour l'histoire*, Parijs 1995⁸ vindt de geïnteresseerde lezer meer over zijn leven, zijn werk en zijn intellectuele nalantenschap bij o.a. G. Bourdieu, 'L'école des Annales', in: idem en H. Martin (eds.), *Les écoles historiques* (Points Histoire 67), Parijs 1990², p. 216-222; K. Pomian, 'L'heure des Annales. La terre – les hommes – le monde', in: P. Nora, *Les lieux de mémoire. La nation* (Quarto), Parijs 1997, p. 903-952 (i.h.b. 917-920); en bij H.D. Mann, *Lucien Febvre. La pensée vivante d'un historien* (Cahiers des Annales 31), Parijs 1971 (i.h.b. 138).

⁵ Cfr. Het voorwoord van Fernand Braudel bij de heruitgave van L. Febvre's, *Philippe II et la Franche-Comté. Etude d'histoire politique, religieuse et sociale* (Science 24), Parijs 1970, p. 5-6 waarin hij de auteur omschreef als: 'le plus grand historien de langue française de son époque.'

⁶ Zie voor het werk van deze geleerde en de invloed die er tot op heden van uitgaat J.Y. Guiomar, 'Le Tableau de la géographie de la France de Vidal de La Blache', in: P. Nora, *Les lieux de mémoire. La nation* (Quarto), Parijs 1997, p. 1073-1098.

⁷ Voor een korte inleiding en introductie van de voornaamste titels zie P. Vries, 'De zegetocht van de Annales', in: H. Beliën en G.J. van Setten (eds.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*, 1991, p. 196-200.

In zijn voorwoord verantwoordde Febvre zijn keuze voor de Franche-Comté als onderwerp van studie op volgende wijze:

“Het kleine Vrijgraafschap, dat in de zestiende eeuw gold als een onbelangrijk Europees vorstendom, vertoonde toen nog enkele bijzondere trekjes. De twee belangrijkste daarvan kwamen voort uit het bewogen verleden. Enerzijds slaagde het Vrijgraafschap erin onafhankelijk te blijven ten opzichte van zijn grotere burenen. Hoewel zijn inwoners een Franse inborst hadden, Frans spraken en er Franse gebruiken op na hielden, was de streek nog niet opgegaan in het grote koninkrijk, zoals eerder wel was gebeurd met bijvoorbeeld de Dauphiné, met de Provence of met het naburige hertogdom Bourgondië. Anderzijds vereenzelvigde het Vrijgraafschap zich niet geheel en al, viel het niet samen met een dynastie die in het land was geboren en die van het land leefde. Het Vrijgraafschap had geen ‘natuurlijke heer’. Eens te meer deelde een vreemdeling er de lakens uit en Karel V’s grootse dromen vonden hun oorsprong zeer zeker niet in dit miezerige, maar trouwe stukje land ... Kortom, vrij binnen zijn grenzen, maar door zijn heer betrokken bij de lotgevallen van een hele reeks onderscheiden vorstendommen, kende het Vrijgraafschap geen werkelijk zelfbestuur. Het land bewoog zich, ja weifelde zelfs, tussen twee staatsvormen: het feodale type van het kleine, provinciale maar onafhankelijke vorstendom en het modernere type van het provincie, samen met andere versmolten in de grotere, machtigere eenheidsstaat. Maar een dergelijke versmelting eiste wel zijn tol. Het Vrijgraafschap zou dan de geërfde schat van zijn zelfstandigheid op moeten offeren aan de voordelen van de door de monarchie opgelegde centralisering.”⁸

Vooralsnog had het Vrijgraafschap er echter voor gekozen zijn schatten te bewaren. Immers na de ontijdige dood van hertog Karel de Stoute in januari 1477 hadden de Franse koningen Lodewijk XI en zijn opvolger Karel VIII al een keer geprobeerd de Franche-Comté te annexeren en er een Franse provincie van te maken zoals alle andere. Hun pogingen waren er op sterkere weerstand gestuit dan in het naburige hertogdom Bourgondië. Bijgevolg had Karel VIII in 1493 bij de vrede van Senlis verzaakt aan zijn aanspraken op het Vrijgraafschap en op enkele kleine aanpalende gebieden, zoals het graafschap Charolais en de heerlijkheid Noyers.⁹ Vervolgens bestuurde Maximiliaan van Oostenrijk tot 1498 de Franche-Comté namens zijn zoon Philips de Schone. Van 1508 tot 1530 hield diens zus Margareta van Oostenrijk het

⁸ Mijn vertaling van citaat ‘La petite Comté, parmi les Etats secondaires de l’Europe, présente au milieu du seizième siècle un aspect original. De son passé tourmenté, elle retient encore les deux traits les plus caractéristiques. D’une part, vis-à-vis des grandes nationalités, elle garde, elle réserve son indépendance. Française de langues, de coutumes, d’esprit, elle ne s’est point fondue comme le Dauphiné, la Provence ou la Bourgogne proche, dans l’unité du grand royaume voisin. D’autre part, elle ne s’incarne pas, ne se résume pas toute entière dans une dynastie née de son sol et vivant sur son sol – dans un ‘seigneur naturel’. Elle a pour maître, une fois de plus, un étranger; et les grands intérêts de Charles-Quint ne résident pas, sans doute, dans ce coin de terre médiocre et fidèle ... Ainsi, libre de ses frontières, mais associée par son chef du dehors aux destinées souvent contradictoires d’une somme d’Etats disparates, la Comté ignore la véritable autonomie; elle oscille, elle hésite entre deux types de formations politiques: le type féodal du petit Etat provincial indépendant, et le type plus moderne de la province, fondue avec d’autres dans l’unité supérieure d’un grand Etat – sacrifiant aux avantages de la centralisation monarchique le trésor hérité de son particularisme.’ uit L. Febvre, *Philippe II et la Franche-Comté op.cit.*, p. 7-8.

⁹ Y. Labande-Mailfert, ‘Autour du traité de Senlis: la Bourgogne en question’, in: *Cinq-centième anniversaire de la bataille de Nancy*, Nancy 1979, p. 249-268; en idem, *Charles VIII et son milieu (1470-1498). La jeunesse au pouvoir*, Parijs 1975, p. 132-134. In afwachting van het oordeel van een arbitragecommissie bleven de eveneens betwiste graafschappen Auxonne, Auxerre, Mâcon en Bar-sur-Seine in handen van de monarchie.

Vrijgraafschap in lijftocht.¹⁰ Tijdens de daaropvolgende twee eeuwen bestuurden Habsburgse vorsten het Vrijgraafschap als een onderdeel van hun verspreide Bourgondische patrimonium. In 1678-'79 keerde de fortuin en verkreeg Lodewijk XIV blijvend de soevereiniteit over de landstreek.¹¹

Het hierboven aangehaalde lange citaat van Lucien Febvre weerspiegelt het klassieke beeld dat historici zich hebben gevormd van de Franche-Comté onder de Habsburgers. In hun ogen was het Vrijgraafschap een vorstendom dat ver weg lag van de kerngewesten van de Bourgondisch-Habsburgse landen en dat daarom over een grote mate van autonomie beschikte ten opzichte van de centrale bestuursinstellingen in Mechelen, Brussel of Madrid.¹² Lucien Febvre heeft dit beeld niet zelf bedacht. Al in de zestiende eeuw dweepten vooraanstaande inwoners van de Franche-Comté ermee. Hun geschriften doorspekten ze met verwijzingen naar de 'vrijheid' van hun vaderland. Zo vormen de in 1592 gepubliceerde *Mémoires historiques de la République sequanoise* van Louis Gollut, hoogleraar aan de universiteit van Dole, er een lange lofzang op.¹³ Golluts lezers ontdekten bijvoorbeeld, dat zij in tegenstelling tot hun Franse burens geen belastingen betaalden, maar dat zij hun vorsten slechts giften schonken en dan nog slechts nadat de Staten van het Vrije Graafschap van Bourgondië daartoe vrijwillig hadden besloten.¹⁴ Die houding wekte dan ook enige irritatie op bij kardinaal Granvelle, verreweg de invloedrijkste bestuurder uit het Vrijgraafschap en een vertrouweling van Philips II.¹⁵ Overigens paste dit alles in een Europees patroon. Vrijwel overal probeerden lokale politieke elites in de zestiende en zeventiende eeuw middels een dergelijk discours te verhullen dat sterke inhalige vorsten wel degelijk hun speelruimte hadden ingeperkt.¹⁶

Volgens Lucien Febvre stond het Vrijgraafschap dan ook beslist niet onder curatele van de Brusselse bestuurders. Sterker nog, tussen de verschillende samenstellende delen van de Habsburgse monarchie zouden haast geen institutionele contacten hebben bestaan.¹⁷ Anderzijds wordt in de Nederlands-, Engels-, of Duitstalige historiografie al te makkelijk vergeten dat niet alleen de Nederlanden maar ook het Vrijgraafschap tot het Bourgondische

¹⁰ Febvre, *op.cit.*, p. 37.

¹¹ J.F. Solnon, *Quand la Franche-Comté était espagnole*, Parijs 1984, p. 16-22; en H. de Schepper en P. Delsalle, 'El condado de Borgaña y Flandes bajo Carlos V. Relaciones institucionales', in: J.L. Castellano Castellano en F. Sanchez- Montes Gonzales (eds.), *Carlos V. Europeísmo y Universalidad*, dl. III: *Los escenarios del Imperio* (Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V), Madrid/Granada 2001) 459-474 (i.h.b. 459-460).

¹² Cfr. H. de Schepper, 'La Franche-Comté, Besançon et les Pays-Bas à la fin du XVIe siècle. Un lien faible?', in: P. Delsalle en A. Ferrer (eds.), *Les enclaves territoriales aux Temps Modernes, XVIe-XVIIIe siècles* (Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté 706, Presses Universitaires), Besançon/Parijs 2000, p. 301-331 (i.h.b. 301-302).

¹³ Loïs Gollut, *Les mémoires historiques de la République Sequanoise, et des origines de la Franche-Comté de Bourgogne. Avec un sommaire de l'histoire des Catholiques Rois de Castille & Portugal, de la maison desdicts Princes de Bourgogne*, Dole 1592. Charles Duvernoy bezorgde in 1846 een nieuwe editie van dit werk. Naar aanleiding van de anastatische heruitgave van deze laatste uitgave bij de *Editions Horvath* te Roanne schreef Jean Courteau in 1978 een biografische schets van Gollut.

¹⁴ J.F. Solnon, *Quand la Franche-Comté op.cit.*, p. 29-30.

¹⁵ J.F. Solnon, *op.cit.*, p. 28-31 (die ook kardinaal Granvelle citeert).

¹⁶ Voor Bologna is dit fenomeen bijvoorbeeld bestudeerd door N. Reinhardt, *Macht und Ohnmacht der Verflechtung: Rom und Bologna unter Paul V. Studien zur frühneuzeitlichen Mikropolitik im Kirchenstaat* (Frühneuzeit-Forschungen 8), Tübingen 2000. Zie voor de Nederlanden M. van Gelderen, 'De Nederlandse Opstand (1555-1610): van 'vrijheden' naar 'oude vrijheid' en de 'vrijheid der conscientien', in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (eds.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Nederlandse Begripsgeschiedenis II), Amsterdam 1999, p. 28-39.

¹⁷ Febvre, *op.cit.*, p. 48. Zie echter de bedenkingen van H. de Schepper bij deze stelling in diens 'La Franche-Comté' *op.cit.*, p. 328-331.

patrimonium van die monarchie behoorden.¹⁸ Als historici uit die taalgemeenschappen al aandacht besteden aan de Franche-Comté, dan stellen ze het Vrijgraafschap slechts voor als een kweekvijver waaruit de Habsburgers de juristen opvisten die de vorstelijke administratieve machinerie draaiende hielden. De Duitse socioloog en historicus Andreas Walther (1879-1960) heeft dit beeld van het Vrijgraafschap gevat in het dictum *das Land der Legisten*.¹⁹ Tot voor kort werd de geschiedenis van dit ‘land’ geïsoleerd bestudeerd. Vaststaande ideeën, zoals ik die hierboven heb beschreven, zetten historici er niet toe aan om het verleden van de Franche-Comté te verbinden met dat van de overige ‘Bourgondisch-Habsburgse’ landen in noordwest Europa.²⁰ Toch moet dat gebeuren, willen we beter begrijpen waarom in het laatste kwart van de vijftiende eeuw de Franse pogingen om het Vrijgraafschap in te lijven bij het koninkrijk mislukten.²¹

Met dit artikel wil ik een bescheiden bijdrage leveren tot een betere kennis van de historie van het Vrijgraafschap, dat in de late middeleeuwen en in de vroegmoderne periode immers verbonden was met de Nederlanden. Meer in het bijzonder zal ik de plaatselijke edellieden voor het voetlicht halen en tonen hoe ze in het laatste kwart van de vijftiende eeuw verstrikt raakten in de machtsstrijd om de Franche-Comté. Op deze wijze hoop ik duidelijker te maken hoe de Habsburgers erin slaagden althans dit deel van hun Bourgondische erfenis te vrijwaren.

Het Bourgondische Hof van Maximiliaan

Zodra Lodewijk XI zeker wist dat zijn tegenstander Karel de Stoute was omgekomen bij Nancy, gaf de koning aan zijn getrouwen George de La Trémoille sire van Craon en aan Charles d’Amboise heer van Chaumont en sinds kort graaf van Brienne de opdracht het hertogdom en graafschap Bourgondië binnen te vallen.²² Aanvankelijk behaalden deze heren een indrukwekkende reeks successen. Maar al snel nadat ze het hertogdom hadden veroverd, stak hier en daar weerstand de kop op. De inwoners van Beaune bijvoorbeeld, capituleerden pas in juli 1478 voor de koninklijke troepen. Die van Auxonne gaven zich slechts elf maanden later, in juni 1479 over. Op andere plaatsen in het Vrijgraafschap stootten de koninklijke partijgangers op nog feller verzet. Bijgevolg moesten de Fransen op 30 september 1477 het beleg voor Dole opheffen en de Franche-Comté ontruimen.²³ Bij hun tweede invasie, tijdens de lente van 1479, pakten de Fransen de zaken grondiger aan. Nadat ze de administratieve hoofdstad van deze landstreek hadden ingenomen, plunderden ze haar grondig. Toch behielden de aanhangers van Maria van Bourgondië en van Maximiliaan van Oostenrijk ook nu nog enkele vestingen in het Vrijgraafschap. Slechts na het sluiten van de Vrede van Atrecht, in december 1482 moesten ze die opgeven. Krachtens dit verdrag bracht Margareta van Oostenrijk, de dochter van Maria en van Maximiliaan, de Franche-Comté en enkele

¹⁸ De pertinente opmerking die H. de Schepper hierbij reeds een kwart eeuw geleden maakte, heeft nog niets aan geldigheid ingeboet. Zie diens ‘De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1579’, in: D.P. Blok, e.a. (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Bussum 1980, p. 316.

¹⁹ A. Walther, *Die Anfänge Karls V.*, Leipzig 1911, p. 28.

²⁰ F. Pernot, *Sources espagnoles pour une histoire de la Franche-Comté au XVIe et XVIIe siècles*, Parijs 2000, p. 14 en 24.

²¹ Recente voorbeelden van deze nieuwe geïntegreerde aanpak bij F. Pernot, *La Franche-Comté espagnole à travers les archives de Simancas, une autre histoire des Franc-Comtois et de leurs relations avec l’Espagne, de 1493 à 1678*, Besançon 2003; en K.A. Edwards, *Families and Frontiers. Recreating Communities and Boundaries in the Early Modern Burgundies* (Studies in Central European Histories 26), Leiden 2002.

²² H. Dubois (ed.), *Louis XI. Lettres choisies* (Lettres gothiques 4546), Parijs, 1996, p. 335-336. Cfr. M.A. Arnould, ‘Les lendemains de Nancy dans les «pays de par deçà» (janvier-avril 1477)’, in: W.P. Blockmans (ed.) *1477. Het Algemeen Privilegie en de gewestelijke privilegieën* (Standen en Landen 80), Heule 1985, p. 3.

²³ Cfr. Loïs Gollut, *Les mémoires historiques op.cit.*, p. 914-917.

naburige landstreken²⁴ nu alvast als bruidschat in voor het huwelijk dat ze binnen afzienbare tijd zou moeten sluiten met kroonprins Karel VIII.²⁵

Een dergelijk fel verzet tegen de Franse invallen zou onmogelijk zijn geweest, mochten de ‘Bourgondische’ vorsten niet op steun in het Vrijgraafschap zelf hebben kunnen rekenen. In zijn relaas noemde Louis Gollut vijftien ridders die Maria van Bourgondië sinds 1477 onvoorwaardelijk hadden gesteund bij naam. Daarbij hadden zich een onbenoemde reeks andere edelen en *gens de guerre* aangesloten.²⁶ Bij die vijftien vinden we vertegenwoordigers van de voornaamste adellijke geslachten uit de regio²⁷ zoals Charles de Chalon-Arlay graaf van Joigny,²⁸ Liénart de Chalon,²⁹ Claude de Toulangeon,³⁰ Guillaume³¹ en Claude de Vaudrey,³² Louis de Vienne,³³ Guillaume de la Baume³⁴ en Guillaume de Vergy.³⁵ Nochtans zou Lodewijk XI tijdens de daaropvolgende maanden en jaren nog enkele van deze edellieden verleiden zijn zijde te kiezen. Net zoals hij eerder met zovele anderen had gedaan, deed hij dat door hen bij wijze van spreken met een stok te slaan en hen tegelijkertijd een wortel voor te houden. Guillaume de Vergy bijvoorbeeld, koos uiteindelijk voor de Franse zijde nadat hij meer dan een jaar in een kerker had doorgebracht, waar hij was vastgeketend aan de beruchte *fillettes du roi* of koninklijke boeien.³⁶ Slechts in 1498 toen Maximiliaan van Oostenrijk en Philips de Schone het Vrijgraafschap stevig in handen hadden, veranderde Guillaume opnieuw van kamp. Bij wijze van beloning ontving hij bij die gelegenheid de titel maarschalk van Bourgondië.³⁷

Maar laten we niet vooruitlopen op de feiten. Door op 19 augustus 1477 in het huwelijk te treden met Maximiliaan van Oostenrijk, de zoon van keizer Frederik III, had Maria van Bourgondië de overlevingskansen van haar dynastie sterk verhoogd. Bij zijn komst naar de Nederlanden werd de jonge Habsburger vergezeld door een groot aantal Duitse hovelingen en

²⁴ Zie noot 9.

²⁵ J. Richard, ‘Les fidèles de la duchesse Marie et les soulèvements de 1477-1479 dans le duché’, in: B. Schnerb (ed.), *Bruges à Beaune. Marie l’héritage de Bourgogne*, Parijs/Beaune 2000, p. 61-75, 80-82; en M. Rey en R. Fietier, ‘Le Moyen Age du XIIe au XVe siècle’, in: C. Fohlen (ed.), *Histoire de Besançon. Des origines à la fin du XVIe siècle*, Parijs 1964, p. 519-523.

²⁶ Gollut, *op.cit.*, p. 918.

²⁷ Cfr. M.T. Caron, *La noblesse dans le duché de Bourgogne, 1315-1477*, s.l. (Villeneuve d’Ascq) 1987, p. 505-508.

²⁸ Een biografische notitie van deze graaf in H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)*, Zutphen 2001, p. 189.

²⁹ Zie omtrent deze man M.T. Caron, *La noblesse op.cit.*, p. 437 en 506-507.

³⁰ Biografische schetsen bij J. Richard, ‘93. Claude de Toulangeon’, in: R. de Smedt (ed.), *Les chevaliers de l’Ordre de la Toison d’Or au XVe siècle. Notices bio-bibliographiques* (Kieler Werkstücke. Reihe D: Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters 3), Frankfurt am Main etc. 2000², p. 222-223; en Cools, *op.cit.*, p. 293-294.

³¹ In 1445 werd Guillaume vermeld als *panetier* (brooddrager) van hertog Philips de Goede. Ten tijde van zijn huwelijk met Marguerite de Villers in 1449, was hij raadslid-kamerheer van de hertog. Cfr. Caron, *op.cit.*, p. 163; en M. Sommé, *Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne. Une femme au pouvoir au XVe siècle* (Histoire et Civilisations), Villeneuve d’Ascq 1998, p. 275 en 282.

³² Zie zijn biografische notitie bij Cools, *op.cit.*, p. 296.

³³ Zie omtrent dit heerschap bijvoorbeeld Caron, *op.cit.*, p. 221 en 262-263.

³⁴ Biografische notities bij C. Lemaire, ‘Guillaume de La Baume’, in: R. de Smedt (ed.), *Les chevaliers op.cit.*, p. 213-216; en Cools, *op.cit.*, p. 156-157.

³⁵ Zie voor de bewogen loopbaan van dit heerschap o.a. A. du Chesne, *Histoire généalogique de la maison de Vergy. Justifiée par chartres, tiltres, arrests & autres bonnes & certaines preuves. Enrichie de plusieurs figures & divisée en dix livres*, Parijs (Sebastien Cramoisy) 1625, p. 287-328; J.M. Headley, ‘The conflict between nobles and magistrates in Franche-Comté 1508-1518’, in: *The Journal of Medieval and Renaissance Studies*, jg. IX (1979), p. 56; en Cools, *op.cit.*, p. 297-298.

³⁶ Joël Blanchard (ed.), *Philippe de Commines. Mémoires* (Lettres gothiques 4564), Parijs 2001, p. 389.

³⁷ Gollut, *op.cit.*, p. 945-946; en B. Schnerb, ‘L’honneur de la maréchaussée» *Maréchalat et maréchaux en Bourgogne des origines à la fin du XVe siècle* (Burgundica III), Turnhout 2000, p. 85-86 en 21-223.

soldaten.³⁸ Deze maakten diepe indruk op zijn nieuwe onderdanen, maar om hun genegenheid blijvend te winnen moest Maximiliaan hen er van weten te overtuigen dat hij door zijn huwelijk een echte ‘Bourgondische’ prins was geworden.³⁹ Ziedaar een uitdaging waarbij Maximiliaan niemands hulp beter kon gebruiken dan die van Olivier de la Marche. Dezen edelman uit de Bresse⁴⁰ had zich eertijds al opgewerkt tot een van de vertrouwelingen van Karel de Stoute. In 1461 was hij diens hofmeester geworden. In die functie had hij zich bij wijze van spreken ontpopt tot de schatbewaarder van de ridderlijke tradities van het Bourgondische hof. Reeds bij het begin van zijn loopbaan, in 1454, had hij het beroemde Banket van de Fazant mede geregisseerd.⁴¹ In 1468 was hij een van de organisatoren van de reeks van feestelijkheden die toen in Brugge plaatsvonden, eerst in de lente ter gelegenheid van het elfde kapittel van de Orde van het Gulden Vlies en vervolgens in de zomer bij het huwelijk van Karel de Stoute met Margareta van York.⁴² Vervolgens werd hij aangesteld als commandant van de hertogelijke lijfwacht. Omdat Olivier was gevangen genomen bij Nancy, kon hij Maria van Bourgondië niet bijstaan tijdens de eerste moeilijke maanden van haar regering. Maar eenmaal het losgeld was betaald kwam de ridder uit Bresse vrij en toen Maximiliaan zijn intrede deed in de Nederlanden was hij erbij. De jonge vorst benoemde Olivier onmiddellijk tot opperhofmeester (*premier maistre d’hostel*).⁴³

De belangrijkste taak van de hofmeester bestond er uit een nieuwe vorstelijke hofhouding op te zetten. Hiertoe redigeerde Olivier de la Marche onmiddellijk een hofordonnantie voor Maximiliaan van Oostenrijk. Deze werd uitgevaardigd in september 1477 en enkele weken later, op 1 november, trad ze in werking.⁴⁴ Met deze ordonnantie wilde Olivier de la Marche de praktijk zoals die onder Karel de Stoute was gegroeid bestendigen en haar voorzien van een wettelijke basis. Hij kon dan ook volstaan met een zeer beknopte tekst.⁴⁵ Anderzijds hoopten hij en zijn opdrachtgever op deze wijze de talrijke edellieden die geneigd waren in te gaan op het charmeoffensief van Lodewijk XI een alternatief te bieden.⁴⁶ Op deze hofordonnantie prijken dan ook niet minder dan 388 namen. Net zoals ten tijde van zijn voorgangers dienden de hovelingen van Maximiliaan in deeltijd (*service à mi-temps*).⁴⁷

³⁸ [Anthonis de Roovere?], *Dits die excellente cronicke van Vlaenderen ...* (Willem Vorsterman), Antwerpen 1531, fol. 191; en H. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, dl. I: *Jugend, burgundisches Erbe und Römisches Königtum bis zur Alleinherrschaft, 1459-1493*, München 1971, p. 129-131.

³⁹ B. van Vlaenderen, ‘Verhalende bronnen en mentaliteitsgeschiedenis. Het voorbeeld van een anonieme, ongedateerde kroniek over de jaren 1477-1482: *Die wonderlijcke oorloghen van Keyser Maximiliaen*’, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* nieuwe reeks 28 (1984), p. 46-55.

⁴⁰ Franse landstreek tussen de Ain en de Saône die tot 1601 behoorde tot de Savoie en nu deel uitmaakt van de regio Rhône-Alpes.

⁴¹ M.T. Caron, *Le vœux du Faisan, noblesse en fête, esprit de croisade: le manuscrit français 11.594 de la Bibliothèque Nationale de France* (Burgundica 7), Turnhout 2003.

⁴² J. Devaux, ‘Le culte du héros chevaleresque dans les *Mémoires* d’Olivier de la Marche’, in: *Publications du Centre Européen des Études Bourguignonnes*, jg. 31 (2001), p. 54.

⁴³ H. Stein, *Etude biographique, littéraire et bibliographique sur Olivier de la Marche* (Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l’Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique 49), Brussel 1888, p. 79.

⁴⁴ [L.P. Gachard (ed.)], ‘Ordonnance et Etat de la maison de Maximilien, duc d’Autriche et de Bourgogne (septembre 1477)’, in: *Bulletin de la Commission royale d’Histoire* 2e reeks 9 (1857), p. 117-127.

⁴⁵ M.A. Delen, *Het hof van Willem van Oranje*, Amsterdam, s.d. [2002], p. 27-29.

⁴⁶ [Gachard (ed.)], ‘Ordonnance ... Maximilien’ *op.cit.*, p. 125: ‘Nous faisoient poursuytes bien aigres pour avoir quelque provision pour vivre et eulx entretenir soubz nous et en nostre service, actendu qu’ilz avoient perdu tout le leur ou service d’icelluy duc Charles, ou aultrement force leur estoit nous habandonner et quérir leurs vyes en estranges terres et marches.’

⁴⁷ Meer over de hofdienst in deeltijd bij W. Paravicini, ‘The Court of the Dukes of Burgundy. A Model for Europe?’, in: R.G. Asch en A.M. Birke (eds.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650*, Londen/Oxford 1991, p. 77-78.

Marie-Ange Delen schat dat diens hofhouding dan ook gemiddeld 278 leden telde. Vergeleken met de 380 hovelingen die Philips de Goede op 11 november 1450 om zich heen had verzameld, of de 590 hovelingen en 294 lijfwachten die in 1475 onder Karel de Stoute recht hadden op een vergoeding lijkt dit een eerder bescheiden aantal. Maar twintig jaar later, in 1497, telde de hofhouding van Philips de Schone wellicht niet meer dan 178 lieden.⁴⁸ Deze cijfers worden weergegeven in de volgende tabel.

Tabel I. Aanwezige leden van de hofhoudingen van Philips de Goede, Karel de Stoute, Maximiliaan van Oostenrijk en Philips de Schone

Vorsten en Jaren	Aanwezige hovelingen (absolute cijfers)	Aanwezige hovelingen (relatieve cijfers)
Philips de Goede (1450)	308	111
Karel de Stoute (1475)	590	212
Maximiliaan van Oostenrijk (1477)	278	100
Philips de Schone (1497)	178	64

Van de 388 hovelingen die bij naam worden genoemd in de ordonnantie van Maximiliaan, vervulden er 116 de meest prestigieuze functie van kamerheer. Twee jaar eerder, in 1475 bezoldigde Karel de Stoute in het totaal 175 kamerheren. Maar Philips de Schone en Karel van Luxemburg (de latere Karel V) onderhielden er respectievelijk in 1496 en 1517 niet meer dan 42 en 54.⁴⁹ Uit deze cijferreeks kunnen we opmaken dat Maximiliaan van Oostenrijk en Olivier de la Marche de noodgedwongen besparingen vooral doorvoerden in de lagere rangen van het hofpersoneel. Ze probeerden zich daarentegen te verzekeren van de loyaliteit van de adellijke elite door aan zoveel als mogelijk leden van deze groep een baan en een salaris als kamerheer aan te bieden. In vredestdijd voelden de opvolgers van Maximiliaan die noodzaak duidelijk niet. In Tabel II synthetiseer ik deze gegevens.

Tabel II. Aantallen door Karel de Stoute, Maximiliaan van Oostenrijk, Philips de Schone en Karel van Luxemburg bezoldigde kamerheren

Vorsten en Jaren	Aantallen kamerheren (absolute cijfers)	Aantallen kamerheren (relatieve cijfers)
Karel de Stoute (1475)	175	151
Maximiliaan van Oostenrijk (1477)	116	100
Philips de Schone (1496)	42	36
Karel van Luxemburg (1517)	54	47

Van de 116 door Maximiliaan van Oostenrijk bezoldigde kamerheren hielden er 25 hun voornaamste leengoed in het hertogdom of het graafschap Bourgondië. Samen waren ze dus goed voor meer dan een vijfde van het totale aantal kamerheren. Nergens anders rekruteerde Maximiliaan zoveel kamerheren. Picardië, Artesië en Waals-Vlaanderen, het andere gebied dat onder druk van de Franse invallen dreigde verloren te gaan, volgde met 20 kamerheren. De graafschappen Henegouwen en Vlaanderen leverden er ieder 18. Brabant en Holland-Zeeland zagen zich vertegenwoordigd door contingenten van respectievelijk 11 en 9 kamerheren. Een paar Naamse en Luxemburgse kamerheren en een enkele *condottiere* in

⁴⁸ De cijfers voor de hofhoudingen van bij Philips de Goede en Karel de Stoute bij W. Paravicini, 'The Court of the Dukes of Burgundy' *op.cit.*, p. 76. Overigens steunen Paravicini's cijfers op presentielijsten van de zogenaamde *escroes*. Hij vermoedt dat er in werkelijkheid nog veel meer lieden tot de hofhoudingen behoorden. De schattingen voor de hofhoudingen van Maximiliaan en Philips de Schone bij M.A. Delen, *Hof en hofcultuur rondom Willem van Oranje (1533-1584)*, Leiden 2001, p. 36 (proefschriftversie).

⁴⁹ Het cijfer voor Karel de Stoute bij Paravicini, 'The Court of the Dukes of Burgundy' *op.cit.*, p. 78. De overige cijfers bij Cools, *op.cit.*, p. 32-34 (beide met bronverwijzingen).

Habsburgse dienst, zoals de Engelsman Rogier Clifffort, vervolledigen de lijst. In derde tabel geef ik de geografische herkomst van Maximiliaans kamerheren weer.⁵⁰

Tabel III. Geografische herkomst van Maximiliaan van Oostenrijks kamerheren in 1477

Gebieden	Absolute aantallen	Percentages
Beide Bourgondiës	25	22
Picardië-Artesië-Waals-Vlaanderen	20	17
Henegouwen	18	16
Vlaanderen	18	16
Brabant-Limburg	11	9
Holland-Zeeland	9	8
Namen	2	2
Luxemburg	2	2
Niet Bourgondische gebieden	6	5
Onbekenden	5	4
Totaal	116	100

Ten minste 13 van deze 25 Bourgondische kamerheren hielden hun voornaamste lenen in het Vrijgraafschap.⁵¹ Deze bescheiden landstreek leverde dus niet minder dan tien procent van de belangrijkste hovelingen. Zoals ik hierboven reeds verhaalde, slaagde Maximiliaan er inderdaad in een aantal voorname edellieden uit het Vrijgraafschap aan zich te binden.⁵² Maar niet alle kamerheren uit de Franche-Comté bleven strijden aan Habsburgse zijde. Jean de Neufchâtel bijvoorbeeld, trad in 1479 bij de tweede Franse invasie definitief in dienst van Lodewijk XI. Wellicht was hij er van overtuigd dat hij alleen op deze wijze zijn leengoederen kon behouden en ongeschonden doorgeven aan zijn erfgenamen. De koning schatte dergelijke stappen naar waarde en benoemde Jean op zijn beurt tot raadslid-kamerheer en schonk hem het graafschap Joigny⁵³ en de heerlijkheid Vitteaux.⁵⁴ Deze goederen hadden toebehoord aan Charles de Chalon, eerste kamerheer van Maximiliaan, maar waren inmiddels door Lodewijk geconfisqueerd.⁵⁵

Dit voorbeeld vertelt ons veel over de aard van de problemen waaraan die edellieden uit de Franche-Comté het hoofd moesten bieden tijdens de laatste drie decennia van de vijftiende eeuw. De onophoudelijke oorlogen en de onzekere toekomst van het Vrijgraafschap bezorgden hen angstvisioenen.⁵⁶ Een verkeerde gok kon edellieden dwingen tot een levenslange ballingschap en het verlies van hun voorvaderlijke goederen. Zo moest Claude de Toulangeon nadat hij zijn laatste vestingen in het Vrijgraafschap had ontruimd, in 1480 vluchten naar de Nederlanden. Intussen had Lodewijk XI alle bezittingen van Claude en van

⁵⁰ Deze cijfers zijn te vinden bij Cools, *op.cit.*, p. 66-80 en 149-308.

⁵¹ Het gaat om Guillaume de la Baume (007), Charles de Chalon graaf van Joigny (049), de heer van Cottebrune (055), Bernard de Flurey (081), Philippe en Jean de Neufchâtel (193 en 194), Antoine en Jean Oiseler (197 en 198), Louis de Vienne heer van Chevreau en van Ruffey (225), Jean de Rupt (226), Claude de Toulangeon en Claude, Louis en Olivier de Vaudrey (247, 248 en 249). De nummers tussen haakjes verwijzen naar de biografische notities in Cools, *op.cit.*, p. 149-308. Zie omtrent de pogingen van Maximiliaan om in het Vrijgraafschap een netwerk van getrouwen op te zetten ook J. Richard, 'Les fidèles de la duchesse Marie' *op.cit.*, p. 67-70.

⁵² Zie de noten 26 tot en met 37.

⁵³ Frankrijk, departement van de Yonne.

⁵⁴ Frankrijk, departement van de Côte-d'Or, hoofdplaats van een kanton.

⁵⁵ J. Debry, 'Jean II de Neufchâtel', in: R. de Smedt (ed.), *Les chevaliers op.cit.*, p. 123-124.

⁵⁶ Cfr. De opmerkingen van W. Paravicini die de pathologische angst die vele edellieden beving in de jaren 1470 heeft beschreven in zijn artikel 'Peur, pratiques, intelligences. Formes d'opposition aristocratique à Louis XI d'après les interrogatoires du connétable de Saint-Pol', in: B. Chevalier en P. Contamine (eds.), *La France de la fin du XVe siècle. Renouveau et apogée. Economie – Pouvoirs – Arts – Culture et conscience nationale*, Parijs 1985, p. 186-189.

diens echtgenote Guillemette de Vergy waar hij de hand op kon leggen in beslag genomen. Vervolgens schonk de koning een deel van die bezittingen aan overloper Guillaume de Vergy.⁵⁷ Daarnaast mocht Guillaume van de koning ook het losgeld innen voor Guillemettes krijgsgevangen zoon.⁵⁸ Guillaume moet die koninklijke giften als een persoonlijke genoegdoening hebben ervaren. In 1474 had wijlen hertog Karel de Stoute Guillemette de Vergy aangespoord te trouwen met haar verwant Guillaume de Vergy. Deze laatste was twee jaar eerder weduwnaar geworden. Maar Guillemette die de voornaamste erfgename was van diens overleden echtgenote,⁵⁹ verwierp deze suggestie. Twee jaar later daarentegen bracht ze haar aanzienlijke fortuin in bij haar huwelijk met Claude de Toulangeon.⁶⁰

Ook Maximiliaan van Oostenrijk beloonde trouw. In mei 1481 tijdens het kapittel van 's Hertogenbosch, liet hij Claude de Toulangeon tot vliesridder verkiezen.⁶¹ Tijdens zijn Nederlandse ballingschap bouwde Claude in dienst van Maximiliaan zelfs opnieuw een zekere welstand op. Zo verwierf hij de Vlaamse heerlijkheden Bornem en Rumst.⁶² Toch hoopte hij bovenal ooit de Bourgondische heerlijkheden, zowel die uit het hertogdom als die uit het Vrijgraafschap, die aan hem en aan zijn echtgenote hadden toebehoord, weer in bezit te kunnen nemen. Een dergelijke kans deed zich voor het eerst voor in december 1482, toen de Vrede van Atrecht werd gesloten. Zoals gebruikelijk in de vijftiende en de zestiende eeuw,⁶³ bepaalde deze tekst onder andere dat de oorspronkelijke eigenaren terug in het bezit moesten worden gesteld van al hun in de loop van het conflict geconfisqueerde goederen.⁶⁴ Op verzoek van Maximiliaans onderhandelaars werden de rechten van Claude de Toulangeon en van enkele andere voorname edellieden uit de Franche-Comté zelfs *expressis verbis* in dit verdrag opgenomen.⁶⁵

In 1483 keerde Guillemette de Vergy dan ook, met instemming van haar man, naar de Franche-Comté terug om er hun heerlijkheden op te eisen.⁶⁶ Maar de nieuwe leenhouders waren niet erg geneigd die terug te geven. Ook nadat het Vrijgraafschap een decennium later opnieuw in handen was gevallen van Maximiliaan van Oostenrijk, slaagde het echtpaar er niet in al zijn bezittingen terug te krijgen. Voor die tijd had Guillaume de Vergy de baronie

⁵⁷ Cfr. noot 35.

⁵⁸ A. du Chesne, *Histoire généalogique op.cit.*, p. 298.

⁵⁹ Cfr. Du Chesne, *op.cit.*, p. 292-293.

⁶⁰ Caron, *La noblesse op.cit.*, p. 506; J. Richard, 'Claude de Toulangeon, seigneur de la Bastie, et la résistance bourguignonne à Louis XI', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 95 nr. 2 (1991), p. 179-186 en idem, 'Les fidèles', p. 76.

⁶¹ J. Richard, 'Claude de Toulangeon', in: R. de Smedt (ed.), *Les chevaliers op.cit.*, p. 223; en De Reiffenberg, *Histoire de l'Ordre de la Toison d'Or depuis son institution jusqu'à la cessation des chapitres généraux*, Brussel 1830, p. 112-113.

⁶² Deze twee dorpen bevinden zich nu in de Belgische provincie Antwerpen, arrondissement Mechelen. Cfr. J.Th. de Smidt e.a. (eds.), *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententieën en procesbundels (dossiers) berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, dl. I: 1465-1504 (Werken van de Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsch Recht derde reeks/Koninklijke Commissie voor de uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België), Brussel 1966, p. 263 en 273-274.

⁶³ R. Lesaffer, 'The concepts of war and peace in the 15th century treaties of Arras', in: D. Clauzel e.a. (eds.), *Arras et la diplomatie européenne. XVe-XVIe siècles*, Atrecht 1999, p. 174-179; en D. Potter, *War and Government in the French Provinces. Picardy 1470-1560*, Cambridge etc., 1993, p. 48 en 270-272.

⁶⁴ Jean Molinet heeft de volledige tekst van dit verdrag opgenomen in G. Doutrepont en O. Jodogne (eds.), *Jean Molinet. Chroniques*, dl. I: 1474-1488 (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et Sciences Morales et Politiques), Brussel 1935, p. 392: 'Item, que les subgetz d'ung costé et de l'autre retourneront à leurs biens immeubles ...'.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 394: 'Item, touchant ... messire Glaude de Toulongon seigneur de la Bame, pous le(s)quel(z) lesdis ambassadeurs ont samblablement requis que ilz soyent comprins en ceste paix, a esté respondu qu'ilz y sont comprins et retourneront à leurs biens, où que ilz soyent, tant au royaulme que au Doffiné, conté de Bourgogne, soubz la generalité comme les aultres.'

⁶⁶ Zie voor deze paragraaf J. Richard, 'Claude de Toulangeon' *op.cit.*, 1991, p. 185-187.

Bourbon-Lancy⁶⁷ immers al verkocht aan Pierre de Bourbon en Anna van Frankrijk. Uiteindelijk zouden Claude en Guillemette in 1502 middels een schadevergoeding afstand doen van hun rechten op dit stuk land. Intussen hield Guillaume de Vergy ook nog de heerlijkheid Autrey⁶⁸ en enkele andere lenen in de buurt van Salins-les-Bains en Port-sur-Saône. Ook na het overlijden van Claude, wellicht in 1503, bleef Guillemette pogen deze goederen terug in bezit te krijgen. Hoewel verschillende instanties, zoals het Parlement van Dole, de Romeinse curie en de Grote Raad van Mechelen zich ten haren gunste uitspraken, behield Guillaume die bezittingen tot aan zijn dood in 1520.⁶⁹

De Vergy en Oranje tussen Valois en Habsburg

De obstinate weigering van Guillaume de Vergy om zich neer te leggen bij het oordeel van ook maar een van de genoemde tribunalen hoeft ons niet te verbazen. Guillaume stamde uit een van de meest invloedrijke adellijke families van het Vrijgraafschap. Zoals ik hierboven reeds vertelde, had Guillaume, nadat hij meer dan een jaar ‘in de ijzers en onder strikt toezicht’ (*estroite garde et bien enferré*) had doorgebracht, besloten in dienst te treden van de Franse koning. In ruil hiervoor had deze laatste hem de heerlijkheden teruggegeven die eerder in beslag waren genomen. Bovendien schonk Lodewijk Guillaume een menigte andere lenen en geldrenten en verleende hij hem de titel van raadslid-kamerheer. Enkele jaren later verleende Karel VIII hem ook nog het aanvoorderschap over een ordonnantiegebende van vijftig ruiters.⁷⁰ Toch bleef Guillaume’s politieke invloed zeer beperkt. Zo woonde hij in tegenstelling tot andere overlopers uit beide Bourgondië, zoals Philippe de Hochberg⁷¹ of Philippe Pot,⁷² wellicht nooit een vergadering van de koninklijke hofraad bij.⁷³

Die beperkte invloed aan het koninklijke hof verklaart wellicht waarom de heer van Vergy zich gevoelig betoonde voor de voorstellen die Maximiliaan van Oostenrijk en zijn zoon Philips de Schone hem deden. Guillaume was niet de enige edelman uit de Franche-Comté die zijn oor bij de Habsburgers te luister legde. Zodra de herovering van de landstreek hem een realistische doelstelling toescheen, had Maximiliaan immers gepoogd er een grotere adellijke clientèle op te bouwen. Zo had hij meermaals gehengeld naar de diensten van Philippe de Hochberg, de Bourgondische maarschalk die aan Franse zijde streed. Maar Hochberg wees elk aanbod van de Roomse Koning categorisch af.⁷⁴ Jean de Chalon, prins van Oranje en stadhouder van de Franche-Comté namens Karel VIII, wilde wel samenwerken met Maximiliaan. Niemand hield meer leengoederen in het Vrijgraafschap dan hij. Bovendien stond hij er aan het hoofd van een uitgebreid netwerk van verwanten en vrienden. Enkele

⁶⁷ Frankrijk, departement. Saône-et-Loire, arrondissement Charolles.

⁶⁸ Frankrijk, departement Haute Saône, arrondissement Gray.

⁶⁹ Zie De Smidt e.a. (eds.), *Chronologische lijsten*, dl. I, p. 287; en idem, *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, dl. II: 1504-1531 (Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht 3^e reeks/Koninklijke Commissie voor de uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België), Brussel 1970, p. 30-31 (met een verwijzing naar de arresten uit Dole en Rome). Overigens had Guillaume vlak voor zijn overlijden een schikking getroffen met de erfgenamen van Guillemette. Cfr. Du Chesne, *op.cit.*, p. 328.

⁷⁰ Schnerb, «*L'honneur de la maréchaussée*» *op.cit.*, p. 85-86.

⁷¹ Des biographies succinctes chez M. Harsgor, *Recherches sur le personnel du conseil du roi sous Charles VIII et Louis XII*, dl. III, Rijsel/Parijs 1980, p. 1762-1813; en Schnerb, *op.cit.*, p. 82-83. Zie bovendien E. Bauer, *Négociations et campagnes de Rodolphe de Hochberg, comte de Neuchâtel et marquis de Rothelin, gouverneur de Luxembourg, 1427?-1487* (Receuil de travaux publiés par la Faculté des Lettres 11), Neuchâtel 1928.

⁷² Een biografische schets van Pot bij A. Leguai, ‘Philippe Pot’, in: De Smedt (ed.), *Les chevaliers op.cit.*, p. 146-148.

⁷³ Cfr. de presentielijsten van de hofraad zoals die zijn opgemaakt door M. Harsgor, *Recherches sur le personnel op.cit.*, dl. I, p. 256-461.

⁷⁴ Harsgor, *Recherches op.cit.*, dl. III, p. 1794-1795.

maanden nadat hij namens Karel VIII had deelgenomen aan de onderhandelingen die leidden tot het Verdrag van Senlis van mei 1493, vielen Jean een reeks gunstbewijzen van Maximiliaan ten deel. Zo schonk de Habsburger hem de heerlijkheden uit de Franche-Comté die eertijds hadden toebehoord aan zijn oom Louis de Chalon. Bovendien vertrouwde Maximiliaan hem de exploitatie van de goud – en zilvermijnen in het Vrijgraafschap toe. In ruil daarvoor zou Jean een tiende van de opbrengst overdragen aan de vorstelijke thesaurier. Uiteindelijk benoemde Maximiliaan op 6 november 1494, Jean de Chalon, op voorspraak van enkele lokale edellieden, ook nog tot zijn stadhouder in het Vrijgraafschap en enkele aanpalende gebieden.⁷⁵

Maar Jeans ambities reikten verder dan het dienen van de Rooms Koning. Tijdens de twee voorgaande decennia had hij geresideerd aan de hoven van de Franse koningen en aan die van de Bretoense en Bourgondische hertogen. Vier keer was hij van kamp gewisseld in het conflict waarbij de Franse koningen en de Bourgondische hertogen tegenover elkaar stonden.⁷⁶ Uiteraard vormde het prinsdom Orange zijn voornaamste bezit. Het maakte van hem een soevereine vorst. Daarnaast hield Jean een groot aantal heerlijkheden in het hertogdom en het Vrijgraafschap Bourgondië. In dit laatste gebied was hij zelfs verreweg de belangrijkste leenhouder.⁷⁷ Zijn talloze kampwisselingen moeten tot op zekere hoogte dan ook worden begrepen als even zovele pogingen om een zo groot mogelijk deel van zijn bezittingen te vrijwaren voor confiscatie. De Florentijnse gezanten aan het hof van de Franse koning Karel VIII schreven hem nog stoutmoedigere plannen toe. Volgens hen streefde Jean er heimelijk naar beide Bourgondiës voor zichzelf te verwerven.⁷⁸ Hoe dan ook, Jean betoonde in het Vrijgraafschap een weinig betrokken bestuurder. In augustus 1495 toen de plaatselijke Staten vreesden dat de zich uit Italië terugtrekkende Franse troepen de Franche-Comté zouden onveilig maken, vervoegde de stadhouder die werd geacht hun grondgebied te verdedigen zich in Piëmonte bij de hofraad van Karel VIII.⁷⁹

Maximiliaan van Oostenrijk verloor dan ook het weinige vertrouwen dat hij nog bezat in Jean de Chalon. Maar hij durfde de prins van Oranje ook niet helemaal van zich te vervreemden. Daarom behield Maximiliaan hem als stadhouder en gaf hij ook de opdracht Jeans jaargeld van 6.000 pond tournoois te blijven uitkeren.⁸⁰ Maar Maximiliaan ging tevens op zoek naar een andere edelman uit het Vrijgraafschap die over voldoende prestige beschikte om hem in deze landstreek te vertegenwoordigen. Guillaume de Vergy bleek de geschikte man voor deze taak. Op 14 juni 1498, dus vrijwel meteen nadat hij terug in Habsburgse dienst was getreden, stelde Maximiliaan van Oostenrijk hem aan tot bevelhebber van alle in de Bourgondiës gelegerde troepen.⁸¹ Deze functie werd sinds 1483 bekleed door de vliesridder Claude de Neufchâtel.⁸² Hij had de troepen aangevoerd bij de succesvolle campagne van 1492-'93 die was uitgelopen op de herovering van de Franche-Comté.⁸³ Bovendien was hij

⁷⁵ Harsgor, *op.cit.*, dl. I, p. 810-811 (met verwijzing naar de archivalische bronnen).

⁷⁶ Een overzicht van de loopbaan van Jan van Chalon bij Cools, *op.cit.*, p. 113-116 en 186-189.

⁷⁷ Harsgor, *op.cit.*, dl. I, p. 775-777 geeft een opsomming van de feodale goederen waar Jean aanspraak op maakte. Cfr. Joël Blanchard (ed.), *Philippe de Commynes op.cit.*, p. 419: 'Il (= Jean de Chalon) estoit grand seigneur tant en la comté que duché de Bourgogne, et aussi bien apparenté et aymé.'

⁷⁸ Brief van G. Vespucci en P. Capponi aan Piero di Medici, d.d. 6 mei 1494 en gepubliceerd door G. Canestrini en A. Desjardins (eds.), *Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane*, dl. I (Collection de documents inédits pour l'histoire de la France), Parijs 1859, p. 387.

⁷⁹ Harsgor, *op.cit.*, dl. I, p. 811-812 ; en Joël Blanchard (ed.), *Philippe de Commynes op.cit.*, p. 620.

⁸⁰ Harsgor, *op.cit.*, dl. I, p. 815-818.

⁸¹ Gollut, *Les mémoires historiques op.cit.*, p. 946: 'général de tous les gens de guerre qui estoient & se treuvoient en Bourgogne.'

⁸² Zie omtrent dit personage bovenal het artikel van J. Debry, 'Claude de Neufchâtel. Dans la tourmente bourguignonne une fidélité sans faille', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, jg. 95 nr. 2, 1991, p. 201-257.

⁸³ Schnerb, «*L'honneur de la maréchaussée*» *op.cit.*, p. 84-85.

goed bevriend met Guillaumes gezworen vijanden Claude de Toulangeon en Guillemette de Vergy.⁸⁴ Nauwelijks twee weken later, op 1 juli 1498 verleende Maximiliaan aan Guillaume, op voorwaarde dat deze nauw zou samenwerken met de President van het Parlement van Bourgondië, zeer uitgebreide bestuurlijke en juridische volmachten.⁸⁵

Kortom, bij de afweging van zijn belangen verkoos Maximiliaan prioriteit te verlenen aan de noodzaak om het Vrijgraafschap te besturen, eerder dan aan het behartigen van de belangen van lieden die hem en zijn dynastie trouw hadden gediend, zoals Claude de Toulangeon of Claude de Neufchâtel. Ondanks diens wispelturig verleden viel hierbij de keuze op Guillaume de Vergy omdat hij desgewenst zijn uitgebreide clientèle in het Vrijgraafschap kon mobiliseren. Zoals ik hierboven reeds heb aangegeven had die keuze wel erg vervelende gevolgen voor de desbetreffende getrouwen: ondanks de arresten van vele gerechtshoven slaagden Claude de Toulangeon en zijn echtgenote er niet in hun eertijds geconfisqueerde en aan Guillaume de Vergy toegewezen goederen terug in handen te krijgen. Zelfs een persoonlijke interventie bij Philips de Schone toen deze in 1503 de Franche-Comté aandeed, mocht niet baten.⁸⁶ Claude de Neufchâtel verloor dan weer zijn aanstelling als maarschalk van Bourgondië.

Toen Jean de Chalon in april 1502 overleed, liet hij een zoon na die slechts een maand eerder was geboren. In de loop van de daaropvolgende maanden poogden zowel Maximiliaan van Oostenrijk als Lodewijk XII greep te krijgen op deze kleine prins van Oranje. Reeds in 1517 en wel op dringend verzoek (*après très instante requeste*) van haar neef de jonge Karel V, verleende Margareta van Oostenrijk hem het stadhouderschap over de Franche-Comté. Voortaan zou Philibert tot het Habsburgse kamp behoren.⁸⁷

Intussen duldde Guillaume de Vergy weinig tegenspraak bij het bestuur over het Vrijgraafschap. Zo slaagde hij er in 1502 in zijn toen veertienjarige neefje Antoine te laten verkiezen tot aartsbisschop van Besançon. Maar Guillaumes ongebreidelde macht en de misbruiken die er uit voortvloeiden, riepen ook weerstanden op. Tussen 1508 en 1518 vochten Guillaume de Vergy en Mercurino Arborio de Gattinara, de toenmalige president van het Parlement van Bourgondië en de latere kanselier van Karel V, een bitter conflict uit. Met name in 1516 liepen de gemoederen zo hoog op dat de Franche-Comté in totale anarchie dreigde te verzinken.⁸⁸ Ook vanuit dit oogpunt betekende de aanstelling van Philibert van Chalon een terugkeer naar de normaliteit. Net zoals hij zich, na enige aarzeling onwankelbaar aan de zijde van Karel V had geschaard, zo was 'zijn' Vrijgraafschap na het uiterst bewogen laatste kwart van de vijftiende eeuw, blijvend deel gaan uitmaken van de grote samengestelde Habsburgse monarchie.

⁸⁴ A. du Chesne, *Histoire généalogique de la maison de Vergy op.cit.*, p. 312-313.

⁸⁵ Gollut, *op.cit.*, p. 946: 'puissance d'expédier toutes affaires de justice, rémission, relief, provision d'offices, bénéfices & aultres quelconques.'

⁸⁶ [L.P.] Gachard (ed.), *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, dl. I: *Itinéraires de Philippe le Hardi, Jean sans Peur, Philippe le Bon, Maximilien et Philippe le Beau. Relation du premier voyage de Philippe le Beau en Espagne, en 1501, par Antoine de Lalaing, sr. de Montigny. Relation du deuxième voyage de Philippe le Beau, en 1506, par un anonyme*, Brussel 1876, p. 300.

⁸⁷ U. Robert, *Philibert de Chalon. Prince d'Orange, vice-roi de Naples (18 mars 1502-3 août 1530)*, Parijs 1902, p. 1-44; en H. Cools, 'Le destin d'un héros comtois: Philibert de Chalon, prince d'Orange (1502-1530)', in: P. Delsalle en L. Delobette (eds.), *La Franche-Comté à la charnière du Moyen Âge et de la Renaissance, 1450-1550* (Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté 901, Presses Universitaires), Besançon 2003, p. 115-128.

⁸⁸ J.M. Headley, 'The conflict between nobles and magistrates' *op.cit.*, p. 49-80.